

MAKTABGACHA YOSH DAVRIDA IDROK TURLARINING RIVOJLANISHI.

O'ralova Dinora Aliboy qizi
Mirzayeva Sarvinoz Hasan qizi

*Termiz davlat pedagogika instituti Pedagogika va san'at fakulteti
pedagogika psixologiya yònalish*

Annotatsiya: Mazkur maqola O'zbekistonda Maktabgacha yosh davri bolalarida idrok rivojlanishi va uning shakliy bosqichlarini muhokama qiladi. Maqoladan ko'zlangan maqsad shuki maktabgacha yosh davri bolalarining idrokini rivojlanishini oshirish, o'quvchilarni bilim ko'nikmasini oshirish hamda bola idrokini rivojlanishini o'rganish va yanada rivojlantirish. Maqola uchun manbaa sifatida soha vakillari fikrlari turli xil qo'llanmalar va maqolalar olingan.

Kalif so'zlar: Maktabgacha yosh davri, Idrokni rivojlantiruvchi o'yinlar, idrok turlari, Ijtimoiy psixologik muhit

Muhokama:

Ontogenezda 3 dan 7 yoshgacha bo'lgan davr bog'cha yosh davri yokida maktabgacha yosh davri hisoblanadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar psixologiyasida Judda tez sifat o'zgarishlari bo'lishini inobatga olgan holda 3 davrga: (3-4)yosh kichik maktabgacha davr, (kichik bog'cha yoshi), (4-5yosh) o'rta maktabgacha davr, (o'rta bog'cha yoshi), (6-7yosh) katta maktabgacha davr(katta maktabgacha yoshi)ga ajratishi mumkin.

Maktabgacha tarbiya yoshida bolaning analizatorli idrok etish jarayoni ham yanada takomillasha boradi. Bola hayotining 3-yoshida beixtiyor idrok maktabgacha tarbiya yoshidagi katta bolada ma'lum bir maqsadga qaratilgan, tanlangan idrokka aylanadi. Kuzatuvchanlik tarkib topadi. Idrok etishda so'zning rolli osha boradi bola narsalarning belgilab qo'ygan sifatleri va xususiyatlarini aytib ko'rsatadi. Idrok jarayoni bolaning tafakkurini o'stiradi. Idrok jarayoni o'z faoliyati davomida va idrok jarayonida tobora takomillashadi. O'yin jarayonida 3-yashar bolada dastlabki umumlashtirish yuzaga keladiki, bu narsa bolaning oddiy masalalarni echishda imkon beradi. SHu tariqa idrokning eng sodda formasi bolaning narsa buyumlaridan foydalanish faoliyati bilan bog'langan vositani amaliy idrokni paydo bo'ladi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bola tasavvurlari doirasi kengayishi va bilimning oshishi uning aqliy faoliyatini xarakterini o'zgartiradi. Idrokning o'sish faoliyatining kengayishi yangi idrok formalari uchun sharoit ko'rsatadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi 5-6 yashar bola tassavvurlaydi

keyin esa muxokama qiladi, umumlashtiradi. SHu yoshdagi bolaning tafakkuri konkret obrazli emotsional va yaqqol tafakkur bo'ladi. Muxokama bevosita narsa buyum bilan bog'langan. Bola umumlashtirilgan tushunchalarni o'zlashtiradi fikr yuritish operatsiyalari faqat idrok etishgina emas xayolga ham asoslandi.

Odatda har kandy idrok jarayoni biron narsadan taajjublanish, hayron qolish va natijada turli savollarning tug'ilishi tufayli paydo bo'ladi. Juda ko'p ota-onalar va ayrim tarbiyachilar ham bolalar ortiqrok savol berib yuborsalar, "ko'p mahmadona bo'lma", "sen bunday gaplarni qaerdan o'rganding", deb jerkib tashlaydilar. Natijada bola o'ksinib, o'z bilganicha tushunishga harakat qiladi. Ammo ayrim passiv va tortinchok bolalar xech bir savol bermaydilar. Bunday bolalarga turli mashg'ulotlar va sayohatlarda kattalarning o'zlari savol berishlari va shu bilan ularni faollashtirishlari lozim.

Har kandy idrok odatda biron narsani taqqoslash, analiz va sintez qilishdan boshlanadi. SHuning uchun biz ana shu taqqoslash, analiz va sintez qilishni idrok jarayoni deb ataymiz. Sayohatlar bolalardagi idrok jarayonini faollashtirish va rivojlantirishga yordam beradi. Bolalar tabiatga qilingan sayoxatlarda turli narsalarni bir-biri bilan taqqoslaydilar va analiz hamda sintez qilib ko'rishga intiladilar.

Idrok nazariyasining rivojlanishiga I.M. Sechenov, L.V. Zaporozets, A.N. Leontiev, V.P. Zinchenko katta hissa qo'shgan.

Idrokning tushunchasi, turlari va xususiyatlari B.M. asarlarida batafsil tavsiflangan. Velichkovskiy, V.P. Zinchenko, A.R. Luriya "Idrok psixologiyasi", A.R. Luriya "Hislar va hislar."

Bola o'z o'yinlarida o'zlashtirgan hatti-harakatlarni taqlid asosida namoyish qiladi. O'yinning turlari ko'p. O'yin turlari ichida ijodiy o'yin turi bola uchun qulay va qiziqarli. Ijodiy o'yinlar mazmunining o'ziga xosligi uning eng muhim xususiyatlaridan hisoblanadi. Mashhur pedagog va psixologlardan D.B.Elkonin, D.V. Mendjeritskiy, P.Y. Samorukova va boshqalarning fikricha, ijodiy-rolli o'yinlar kattalarning ijtimoiy hayotidagi rang-barang hatti-harakatlari, ko'rinishlari - bolalar o'yinlarining asosiy mazmuni bo'lib xizmat qilib, kattalar ijtimoiy hayotining namunasi

oladigan faoliyat turidir. Ijodiy o'yin faoliyatida asosiy komponent bo'lib, u personajni, hayotiy vaziyatni, harakat va personajlar munosabatini o'z ichiga oladi. Ijodiy o'yinlar o'z mazmun va mohiyatiga ko'ra jamoa o'yini bo'lib hisoblansada, yakka holda uynalmaydi, degan fikrni keltirib chikarmasligi kerak. Ijodiy o'yinlar bolaning aqliy, ahloqiy, jismoniy, fiziologik va psixologik rivojlanishlarida muhim ahamiyat kasb etib, bunda bola ehtiyoji va malakasi tarbiyalanib, shakllanib boradi. Ijodiy o'yin turlaridan biri bu -

sahnalashtirish o'yinlaridir. Sahnalashtirish o'yinlari, bu bolalarning mustakil ijodiy o'yin turi bo'lib, unda badiiy asar va hikoyalar bolalar idrokining rivojlanishiga judda katta yordam berdi.

Bolalar bog'chasida o'tkaziladigan muntazam mashg'ulotlar, rasmlardagi suhbatlar, kitoblarda rasmlarni ko'rish asta-sekin maktabgacha tarbiyachini hatto nisbatan murakkab rasmlarni to'g'ri idrok etishga olib keladi.

Eshitish qobiliyatini rivojlantirish uchun "Kimning ovozi?", "Kim shunday qichqiradi?" O'yinlari bo'lib o'tdi. Unda bolalar baland va past tovushlarni ijro etishdi va ularni farqlashni o'rganishdi.

Bolalar, ayniqsa, "Ovozni o'ynash" o'yinini yoqtirishdi. Bu quyidagicha amalga oshiriladi. Ko'zi ojiz haydovchi aylanib yurib, kimningdir oldida to'xtab: "Bu kim?" Deb so'raydi. Boshqa bir javob "Bu menman". Haydovchi ovoz bilan taxmin qilishi kerak. O'yinning murakkabligi shundaki, bolalar baland va sokin ovozda gapira olishadi, qichqiradilar va pichirlaydilar. Maktabgacha yoshdagi bolalarning musiqiy eshitishining jadal rivojlanishiga bolalar bog'chasidagi musiqa darslari yordam beradi: musiqa, qo'shiq va musiqa asarlarini tinglash uchun harakatlar. Maktabgacha yosh davri bolalarining idrokini rivojlantirish uchun M.Norboshevaning "Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi" kitobida "Shakllar qutisi", "Piramida" va "Rangli gilamchalar" kabi qoidali o'yinlar judda ham asqotadi.

Maktabgacha yosh bola rivojlanishining eng qulay davri hisoblanadi. Ayniqsa bola psixologiyasida ko'plab o'zgarishlar ko'zga tashlanadi. Buni bolaning kognitiv rivojlanishida kuzatish mumkin. Mukammal, sog'lom sezgilar bilan tug'ilgan chaqaloqda idrok etishning dastlabki ko'rinishlari shakllana boshlaydi. Keyingi rivojlanish bosqichi yoshma-yosh ulg'aygani sari namoyon bo'lib boradi. Maktabgacha yoshdagi bola idroki sodda ko'rinishga ega bo'lib, tevarak-atrofdagi sodir bo'layotgan voqea-hodisalar va predmetlarni tushunishi, o'zlashtirishi asosiy faoliyati bo'lgan o'yinlar asosida yuzaga keladi. O'yin doimo hayotni aks ettiradi. Shuning uchun uning mazmuni ijtimoiy voqelikda o'zgarib turadi. O'yin - maqsadga qaratilgan o'ylangan jarayondir. O'yin jarayoni asosida o'quv faoliyati rivojlanadi. Bola yoshligida qancha ko'p o'ynasa, maktabda yaxshi o'qishiga va keyinchalik mehnat faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Undan tashqari ayni maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning idrokini rivojlantirish uchun M.Norboshevaning "Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi" kitobida keltirilgan "Shakllar qutisi" bolaning fazoviy idrokini rivojlantirish uchun va piramida o'yinlari juda ham

Maktabgacha yosh davrida idrok rivojlanishida o'yinlardan tashqari ertaklar ham asosiy o'rin tutadi. D.B. Elkonin ta'kidlashicha, klassik ertak

bolaning san'at asarini idrok etishining ta'sirchan tabiatiga juda mos keladi, chunki u bola bajarishi kerak bo'lgan harakatlarning yo'nalishini aniqlaydi va bola bu yo'nalish bo'yicha yuradi. Ushbu yo'nalish bo'lmagan ertaklarni bola tushunishni to'xtatadi. Andersen, bu erda lirik qazilmalar mavjud. T.A. Repina yordamning rivojlanish yo'lini batafsil ko'rib chiqdi: yosh bolalar nafaqat og'zaki tavsifga emas, balki rasmga ishonish mumkinligini tushunadilar. Shuning uchun birinchi bolalar kitoblari rasmlar bilan bo'lishi kerak, ular harakatni kuzatish uchun asos bo'ladi. Keyinchalik bunday kuzatuv kamroq kerak bo'ladi. Endi asosiy harakatlar og'zaki shaklda, aksincha shaklda va ketma-ketlikda aks ettirilishi kerak.

O'sib kelayotgan yosh avlodni kasbga yo'naltirish hamisha davlatimiz, siyosatimiz oldida turgan ustivor masalalardan sanalib kelingan. Prezidentimiz I.A.Karimovning "Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelejagi yo'lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir" nomli kitobida o'z ifodasini topgan. Maktabgacha yoshdagi davrda makonni uning asosiy xususiyatlariga ko'ra idrok etishda sezilarli o'zgarishlar kuzatiladi. Bola makonni o'zi egalik qiladigan darajada o'rganadi. Hali ham to'shakda yotib, so'rg'ich, shovqin bilan harakat qilganda, bola "yaqin" makonni o'rganadi. U "uzoq" makonni biroz keyinroq, mustaqil harakat qilishni o'rganganida o'zlashtiradi. Dastlab, uzoq fazoni idrok etish yomon farqlanadi va masofani baholash juda noto'g'ri. Bu borada fiziolog Gelmgoltsning 3-4 yoshga to'g'ri keladigan eslashi qiziq: "Men o'zim ham bolaligimda cherkov minorasining yonidan o'tganimni va galereyada menga qo'g'irchoqdek tuyulgan odamlarni ko'rganimni hali ham eslayman onamdan ularni menga olib berishini so'radi, u bir qo'lini yuqoriga cho'zib, o'sha paytda o'ylaganimni qila oladi.

Xulosa

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash kerakki maktabgacha yosh davridagi bog'larning idrok xotira tafakkur va boshqa bilish jarayonlarini yanada rivojlantirish va ularni kasbga yo'naltirish haqida bir qator ishlar olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini yanada rivojlantirish va yoshlarni kasbga yo'naltirish haqida bir qator qonunlar va farmoyishlar qayd etilgan. Bundan tashqari yoshlarga ta'lim tizimida ko'pgina imkoniyatlar berilmoqda. Ular bundan oqilona foydalanishi va yurtga o'z hissalarini qo'shishi lozim. Ular ham kelajak avlodga ta'lim tizimi haqida tushunchalar berishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nishanova Z. Qarshiyeva D. Atabayeva N. Qurbonova Z. "Psixodiagnostika va eksperimental psixologiya" Toshkent, 2014;
2. Xaydarov F.I. Xalilova N.I "Umumiy psixologiya" Toshkent, 2010
3. Nishanova Z. Alimova G. "Bolalar psixologiyasiva uni o'qitish metodikasi"
T:2006y
4. Voxidov M. "Bolalar psixologiyasi" T: O`qituvchi. 1982 y.
5. Davletshin M.G. "Umumiy psixologiya". T:TDPU, 2002.
6. G'oziyev E.G'. "Ontogenez psixologiyasi". – T:Noshir. 2010.
7. Davletshin M.G, Do'stmuhammedova Sh.A., Mavlonov M.M., To'ychiyeva S.M., "Yosh va pedagogik psixologiya" T. TDPU, 2004
8. Umarova F. " Bola shaxsini rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim".T: 2012
9. L.Beknazarova. " Ijtimoiy-psixologik trening". Toshkent 2016.
10. Nishanova.Z.T. "Psixik taraqqiyot diagnostikasi". Toshkent Nizomiy nomli TDP